

*А. М. Аляхновіч, канд. філал. навук, праф.,
праф. каф. рэжысуры абрадаў і свят*

КРЫТЭРЫІ ФАЛЬКЛОРНАСЦІ НАРОДНАЙ ПЕСНІ Ў СУЧАСНЫМ СВЯЦЕ

У сучасным народным свяце фальклорныя песні выкарыстоўваюцца ў розных формах – у традыцыйным выглядзе, у апрацоўках, у стылізацыях фальклору, ствараюцца асобнымі паэтамі і кампазітарамі, а таксама калектывамі і некаторымі ўдзельнікамі на аснове песенных традыцый. Таму ўзнікае неабходнасць устанаўлення цвёрдых крытэрыяў фальклорнасці народнай песні ва ўмовах сцэны. Прымяняючы такія крытэрыі, можна было б устанавіць, наколькі дадзены твор, напісаны, напрыклад, асобным калектывам або аўтарам, адлюстроўвае традыцыйныя песенныя рысы (наколькі ён фальклорны). Гэта вельмі важна для практычнай дзейнасці як калектываў, так і рэжысёраў, каб зразумець твор, знайсці правільны творчы падыход да яго інтэрпрэтацыі ў свяце, высветліць тое значэнне, якое ён мае для канкрэтнага калектыву і ў цэлым для захавання традыцыі.

Калі пры бліжэйшым поглядзе на традыцыйны фальклор у свяце прымяняльныя такія прыкметы фальклорнасці, як *калектыўнасць, вуснасць, традыцыйнасць* (зразумела, з улікам іх трансфармацый), то пры аналізе апрацовак народных песень, а таксама твораў, напісаных аўтарамі або асобнымі калектывамі, узнікаюць пытанні аб прымяняльнасці да гэтых і іншых форм асваення песеннай спадчыны традыцыйных крытэрыяў фальклорнасці, або, напрыклад, ці застаецца фальклорным такі твор пасля ўвасаблення яго на сцэне.

Існуючыя крытэрыі фальклорнасці ў залежнасці ад жанру або віду – *вуснасць, варыянтнасць, імправізацыйнасць, калектыўнасць* – у іх класічным выглядзе не заўсёды выяўляюцца ў свяце. Нягледзячы на тое, што некаторыя вучоныя або наогул адмаўляюць наяўнасць сучаснага фальклору, або ставяцца скептычна да выканання народных песень харамі, уключэнне іх у святочную дзею – агульнавядомы факт. Адна з цяжкасцей вызначэння фальклорнасці народнай песні ў свяце заключаецца ў тым, што яе фармальныя асаблівасці (кампазіцыя, паэтычная вобразнасць, меладычныя і рытмічныя сродкі) не могуць даць устойлівага

крытэрыю, паколькі пры ўсёй сваёй важнасці мяняюцца ў працэсе іх апрацоўкі.

Асваенне фальклорнага твора на сцэне заўсёды звязана з творчым працэсам. Аднак традыцыйных метадаў даследавання фальклору (толькі філалагічных або толькі музыказнаўчых) недастаткова. Сучасныя даследчыкі звяртаюцца да *сістэмнага* аналізу, якім шырока карыстаюцца псіхолагі, музыказнаўцы пры аналізе мысліцельнага працэсу, што ляжыць у аснове творчай дзейнасці.

Сутнасць сістэмнага падыходу заключаецца ў тым, што сістэма ўяўляе сабой комплекс узаемазвязаных элементаў больш высокай уласцівасці. У адносінах да фальклорнага твора гэта азначае, што песня з'яўляецца сістэмай, якая складаецца з паэтычных і меладычных элементаў, што, узаемадзейнічаючы, утвараюць новую, больш складаную сістэму – мастацкі вобраз. У сваю чаргу, як мастацкае цэлае гэты вобраз уваходзіць у яшчэ больш складаную сістэму, аб'яднаную прыкметамі жанру, і г.д.

Выбраўшы метады даследавання, трэба вызначыць найбольш устойлівую спецыфічную прыкмету фальклорнай сістэмы. Такой пярвічнай прыкметай у песеннай сістэме выступае жанр, у якім паэтычныя і меладычныя элементы, маючы свае асаблівасці, знаходзяцца ў пэўнай узаемасувязі. Жанравыя прыкметы з'яўляюцца ўстойлівымі. Яны – вынік працяглага гістарычнага развіцця. Іх «мера» найбольш эфектыўна ў якасці крытэрыю фальклорнасці па некалькіх прычынах: жанр – найбольш устойлівая катэгорыя фальклору; у песенным жанры слова і музыка зліты, дапаўняючы адно аднаго; суадносіны элементаў жанру з'яўляюцца сістэмай, якая ўваходзіць у больш буйныя сістэмныя сувязі; у жанры замацоўваецца тое ці іншае паняцце або рэгламентацыя, ён мае тую ці іншую функцыянальную накіраванасць, свой вобразна-паэтычны і музычны стыль. Таму змяненне суадносін жанравых элементаў народнай песні на розных узроўнях сістэмы і можа быць як бы «шкалай» крытэрыяў фальклорнасці.

Прымяняючы гэту метадыку да аналізу фальклорнай песні, асвойваемай у свяце, мы зрабілі вывад, што крытэрыі фальклорнасці народнай песні вызначаюцца найбольш поўна на ўзроўні жанравых сістэмных сувязей.

«Мера», або ступень захаванасці жанравых прыкмет песні ў свяце, можа служыць асноўным крытэрыем яе фальклорнасці. Пры асваенні народнай песні фальклорным калектывам суадносіны

кампанентаў жанру выступаюць у розным выглядзе. У адных выпадках большую трансфармацыю церпіць тэкст, у другіх – распрацоўваецца пераважна меладычная аснова, у трэціх – прыкметы жанру з’яўляюцца толькі зыходным матэрыялам для стварэння самастойных твораў.

Мэтанакіраваная прафесійная дзейнасць кафедры рэжысуры абрадаў і свят БДУКМ у галіне ўдасканалвання рэжысуры абрадава-святочнай культуры і развіццё сродкаў масавых камунікацый аказалі ўплыў на ўмовы бытавання народных песень – вусны спосаб узнікнення і перадачы (як прыкмета фальклору) перастаў быць абавязковым. Многія народныя песні, якія выконваюцца аматарскімі калектывамі, маюць пісьмовую фіксацыю ў адрозненне ад традыцыйных песень мінулага, што перадаваліся толькі вусным шляхам. Існаванне асноўнага варыянту ў друку або выкананне яго на сцэне абмяжоўвае з’яўленне фальклорных варыянтаў з характэрнымі мясцовымі асаблівасцямі, але разам з тым паскарае распаўсюджванне твора ў калектывах. *Вуснасць* як прыкмета фальклору была ўласцівая народнай творчасці да з’яўлення пісьменнасці. Свята абмяжоўвае вуснае бытаванне фальклору, але не выключае яго цалкам, паколькі песнятворчасць як праяўленне творчага працэсу па сваёй сутнасці з’яўляецца вуснай (вуснасць не азначае перадачу народнай творчасці з вуснаў у вусны ў літаральным сэнсе).

Пад вуснасцю звычайна разумеюць спосаб распаўсюджвання твора. Ва ўмовах усеагульнай пісьменнасці і шырокага выкарыстання народных песень на сцэне гэты спосаб адыходзіць у мінулае. Здавалася б, фальклор павінен знікнуць, аднак гэта не адбываецца. Справа ў тым, што мастацкая каштоўнасць народнай песні раскрываецца ва ўсёй паўнаце толькі пры ўмове яе вуснага бытавання. Значэнне вуснасці заключаецца ў тым, што ў ёй супадаюць працэсы творчасці і выканання. Вуснасць тлумачыцца не нізкім узроўнем культуры працоўных, а запатрабаваннямі людзей у працэсе калектыўнай творчасці.

Разглядаючы *калектыўнасць* як асноватворную прыкмету фальклору, вучоныя вызначаюць яе як вынік творчых намаганняў асобных людзей. Аднак якая б ні была вялікая роля асабістай творчай ініцыятывы, яна, як правіла, не выходзіць за рамкі традыцыйных мастацкіх сродкаў і не змяняе сам мастацкі метада. Ён выпрацоўваецца ў працэсе калектыўнай творчасці над фальклорным творами.

Калі для сучаснай народнай творчасці характэрнай рысай з'яўляецца ўзрастанне ролі індывідуальнага пачатку, то для сучаснага свята значэнне гэтага крытэрыю стала вядучым як у асваенні фальклору, так і ў стварэнні новых твораў, што выкарыстоўваюць песенныя традыцыі.

Асваенне песеннай спадчыны ў свяце – працэс складаны і неадназначны. Пры адных яго формах пераважае асабісты пачатак, пры другіх – калектыўны. Але ў любым выпадку работа над песняй ажыццяўляецца пры ўдзеле кіраўніка калектыву і рэжысёра.

Значэнне калектыўнага фактару ў свяце пры асваенні народнай песні не знікае цалкам. Калектыўнасць выяўляецца ў захаванні традыцый дадзенай мясцовасці, у характары працэсу асваення твора, калі кожны ўдзельнік творча перапрацоўвае песню. Калектыўнасць у свяце становіцца кіруемай формай і не з'яўляецца неабходнай умовай узнікнення песень, хоць на практыцы сустракаюцца выпадкі «арцельнага» стварэння песень, напрыклад, у гады Вялікай Айчыннай вайны ў партызанскіх аматарскіх ансамблях [1, с. 36].

Мера калектыўнасці ў свяце залежыць ад многіх фактараў: ступені таленавітасці ўдзельнікаў і кіраўніка калектыву, кампетэнтнасці рэжысёра, стану захаванасці песеннай традыцыі, сістэмнасці ў правядзенні заняткаў. Як правіла, калектыўны характар праяўляецца ў дапрацоўцы песні, давядзенні яе да пэўнага мастацкага ўзроўню на сцэне. Гэта адбываецца тады, калі і паэтычныя тэксты, і напевы новых песень ствараюцца, а затым дапрацоўваюцца самімі ўдзельнікамі калектыву.

Калектыўнасць як прыкмета фальклору, нягледзячы на пэўную трансфармацыю, застаецца адным з крытэрыяў фальклорнасці народнай песні ў свяце. Але прыкмета калектыўнасці народнай песні ў святочнай дзеі – гэта не калектыўнасць яе стварэння, а тое, што яна асвойваецца калектывам, становіцца яго грамадскім здабыткам незалежна ад характару і ўмоў стварэння.

На праяўленне фальклорнасці народных песень у свяце робяць уплыў многія фактары, у прыватнасці, сувязь выканальнасці з фальклорнымі *традыцыямі*. Адна справа, калі фальклорная песня выконваецца непасрэдна носьбітамі фальклору, традыцыйнымі ансамблямі, і іншая – калі гэтая ж песня спяваецца людзьмі, якія не маюць ніякіх кантактаў з народнай творчасцю. Крытэрыі фальклорнасці ў абодвух выпадках будуць праяўляцца па-рознаму. У першым выкананні прыкметы фальклорнасці максімальна

дакладныя, у іх найбольш поўна ўвасобяцца традыцыйнасць, калектыўнасць, вуснасць, варыянтнасць і г.д., у другім – такой паўнаты можа не быць, нават пры высокім мастацкім узроўні выканання.

Наша практыка работы з традыцыйнымі калектывамі паказвае, што і такі від аматарскай творчасці патрабуе тактоўнага ўмяшання ў творчы працэс. Трэба ўлічваць асаблівасці святочнай сцэны і эстэтычныя запатрабаванні сучаснай аўдыторыі. Даводзіцца, напрыклад, некаторыя песні скарачаць, таму што яны з-за вялікай працягласці не ўспрымаюцца слухачамі і стамляюць іх. Скарачаць тэксты трэба так, каб ніякім чынам не парушыць мастацкае адзінства песні. Некаторыя фалькларысты катэгарычна выступаюць супраць скарачэння тэкстаў. Гэта правільна, але калі дагматычна ставіцца да гэтага пытання, то многія песні будуць здабыткам толькі вузкага кола даследчыкаў і не атрымаюць распаўсюджання ў народзе.

Адной з важнейшых прыкмет фальклорнасці *апрацовак* народных песень з'яўляецца выкарыстанне характэрных тыповых прыёмаў, метадаў, уласцівых пэўным жанрам. Гэтыя тыпізаваныя прыёмы былі народжаны практыкай. Розныя эmfатычныя выкрыкі («эх», «ух», «ой», «да», «а» і г.д.) маюць у народнай песні канкрэтную меладычную інтанацыйную нагрузку, якая заклікана, паводле сцвярджэння фізіёлагаў, павышаць агульны тонус арганізма. У беларускім фальклоры такімі з'яўляюцца жніўныя песні з інтанацыямі «эмацыянальнай тыпізацыі» (тэрмін В. Ялатава). Прырода жанру ў розных веснавых купальскіх, русальных, валачобных і іншых абрадавых песнях праяўляецца ў паэтычным звароце да жывых або неадушаўлёных аб'ектаў навакольнага свету, што знаходзіць музычнае адлюстраванне ў інтанацыях клічу, закліку, выгуку, звароту.

Таленавіты аўтар распрацоўвае гэтыя інтанацыі. Напрыклад, у веснавой песні «Жавароначкі, прыляціце» або купальскай «Ой, рана на Ёвана» ў апрацоўцы Г. І. Цітовіча творча распрацоўваюцца характэрныя прыкметы веснавой і купальскай песні. Аднак добрая апрацоўка – толькі палавіна справы, паколькі любая песня павінна быць выканана на сцэне. Таму такі крытэрыі фальклорнасці, як *узровень* мастацкага выканання апрацоўкі народнай песні, выступае на першае месца. Аднак не нівеліруюцца пры гэтым і іншыя прыкметы фальклору – калектыўнасць, вуснасць, традыцыйнасць. Яны прысутнічаюць на ўсіх этапах асваення народнай песні, хоць і

не з'яўляюцца вядучымі ў такім відзе асваення песеннай спадчыны, як апрацоўка. Крытэрыем фальклорнасці ў іх адпаведнасці з прынцыпам сістэмнага аналізу з'яўляецца *захаванасць* паэтычных і меладычных элементаў, якія не выходзяць за межы жанру як сістэмы.

Апрацоўкі народных песень трывала выкарыстоўваюцца ў свяце. Не выклікае сумненняў, што асоба аўтара апрацоўкі, веданне ім фальклорных традыцый і беражлівыя адносіны да іх маюць рашаючае значэнне. Роля суб'ектыўнага фактару ў гэтым відзе творчасці ўзрастае. Крытэрыем многіх фальклорных апрацовак некаторыя вучоныя лічаць *таленавітасць*, мастацкую яркасць і пераканаўчасць.

У многіх апрацоўках значныя змены церпіць перш за ўсё меладычны матэрыял. У гэтым выпадку крытэрыямі фальклорнасці становяцца прафесіянальныя рысы: *майстэрства* апрацоўкі і ўзровень мастацкага выканання твораў. Распрацоўка меладычных кампанентаў такіх апрацовак можа быць на ўзроўні міжжанравых сувязей або выходзіць за межы фальклорнай сістэмы.

Спецыфічна праяўляюцца крытэрыі фальклорнасці на сцэне ў такой форме творчасці, як стварэнне новых песень асобнымі аўтарамі і калектывамі. Для вызначэння фальклорнасці гэтых твораў не існуе якога-небудзь аднаго ўніверсальнага крытэрыю. Правамерна, што фальклорнымі лічацца тыя песні, якія атрымалі распаўсюджанне ў побыце і *фалькларызаваліся*. Аднак такіх твораў параўнальна мала, таму вядучым крытэрыем фальклорнасці песень, створаных аматарскімі паэтамі і кампазітарамі, з'яўляецца ступень іх сувязей з фальклорнай традыцыяй.

Шмат песень, напрыклад, было створана ў вядомым Азёршчынскім народным хоры. Яны адпавядалі мясцовай выканаўчай манеры і адлюстроўвалі пераўтварэнні ў тагачасным жыцці («Юбілейная застольная», «Ураджайная плясавая», «Ёсць у нашым калгасе» і інш.). У гэтым калектыве традыцыйныя песні спяваліся ў шматгалосай манеры на аснове беларускага нацыянальнага меладычнага стылю.

У гады вайны ўдзельнікі партызанскай самадзейнасці стварылі мноства песень, лепшыя з якіх, з'яўляючыся вельмі блізкімі да традыцыйнай народнай або масавай аўтарскай савецкай песні, шырока распаўсюджваліся, набывалі варыянты, падгалоскі і фалькларызаваліся, гэта значыць праходзілі тыповую стадыю складання фальклорнага твора. Падобныя песні ў жанравых

адносінах дакладна вызначаны. Суроваму ваеннаму часу больш за ўсё адпавядаў эпічны і баладны жанр. У жанры балады створаны шэраг песень аб героях вайны: Зоі Касмадзям'янскай, Марыі Казімірскай, Лене Колесавай, Канстанціне Заслонаве і інш. Крытэрыем фальклорнасці такіх твораў у свяце выступаюць жанравыя прыкметы: героіка, эпічнасць і адухоўленасць паэтычнага вобраза. Такія песні, хоць і маюць аўтараў, па ідэйнаму і жанраваму зместу, па спосабу бытавання і распаўсюджвання, вар'іраванню, шліфоўцы блізкія да традыцыйнага фальклору. Фалькларызацыя многіх партызанскіх песень, узаема сувязь і пераемнасць жанраў традыцыйнага фальклору з сучаснасцю ў партызанскім аматарстве сведчаць аб іх глыбокай народнасці, прыналежнасці да песенных традыцый.

Не ўсе творы, складзеныя самадзейнымі паэтамі і кампазітарамі, становяцца фальклорнымі. Распаўсюджанне атрымліваюць тыя, якія адпавядаюць духу часу, адлюстроўваюць пачуцці і погляды народа. Практыка паказвае, што творы самадзейнага аўтара ў калектыве «шліфуюцца». Разам з песнямі, што працягваюць традыцыі народнай песнятворчасці, музыканты-аматары складаюць творы ўрачыста-эпічнага складу, якія не маюць трывалых сувязей з традыцыяй, але выяўляюць характэрную для прафесіянальнай песні стылістыку. Яна асабліва наглядна праяўляецца на форме песень, што маюць строгую куплетнасць і рэпрызнасць класічнага тыпу. Стабілізацыя метрарытмічнай структуры падобных песень дае магчымасць выкарыстоўваць іх у свяце.

Такім чынам, у свяце праяўляюцца дзве тэндэнцыі крытэрыяў фальклорнасці: першай характэрны *класічныя* прыкметы фальклорнасці ў найбольшай іх захаванасці, другой адпавядаюць *прафесіянальныя* крытэрыі агульнастылістычнай уласцівасці. Вызначэнне крытэрыяў фальклорнасці народнай песні мае важнае значэнне для практычнай дзейнасці калектываў і рэжысёраў, каб правільна зразумець твор, знайсці патрэбны падыход да яго інтэрпрэтацыі, максімальна захаваць фальклорную першакрыніцу на сцэне. Пры аналізе народных песень, што выкарыстоўваюцца калектывамі, немагчыма абысціся якім-небудзь адным крытэрыем. Неабходна ўяўляць сабе любую з гэтых прыкмет і разумець, як ёю карыстацца ў кожным канкрэтным выпадку.

1. Аляхновіч, А. М. Народная песня ў мастацкай самадзейнасці / А. М. Аляхновіч. – Мінск : Універсітэцкае, 1991. – 111 с.

2. *Мухаринская, Л. С.* Белорусская народная партизанская песня. 1941–1945 / Л. С. Мухаринская. – Минск : Belarus, 1968. – 63 с.

РЕПОЗИТОРИЙ БГУКИ